

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Een eenzaam staatsman. Dirk de Geer, 1870 - 1960

Kaaij, M. van der

Citation

Kaaij, M. van der. (2012, May 31). *Een eenzaam staatsman. Dirk de Geer, 1870 - 1960*. Uitgeverij Verloren, Hilversum. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/19034>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/19034>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/19034> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Kaaij, Meindert van der

Title: Een eenzaam staatsman : Dirk de Geer (1870-1960)

Date: 2012-05-31

7 Burgemeester van Arnhem 1920-1921

Het nieuws van zijn benoeming in 1920 als burgemeester van Arnhem kwam voor velen als een donderslag bij heldere hemel. In zijn dagboek meldde De Geer onder het kopje ‘februari’ dat hij door de commissaris van de koningin in Gelderland, jhr. S. van Citters, was gevraagd voor die functie. “Na lang dubieeren aanvaard ik dit en op 6 maart benoemd.”¹

Zijn dagboek vertrouwde hij niet toe welke redenen ten grondslag lagen aan zijn verrassende keuze. Het is niet zo moeilijk een paar motieven te noemen. Al eerder bleek bijvoorbeeld dat hij het werk in de Tweede Kamer niet altijd kon waarderen. Hij verlangde naar het rustige bestuurswerk, een beeld dat De Geer ongetwijfeld had van het burgemeesterschap, een functie zonder politieke spelletjes. Daarom had hij zoveel aardigheid in zijn werk als gedeputeerde.

Een andere factor was dat de stad waarvoor hij gevraagd werd Arnhem was en niet een andere middelgrote stad zoals Zwolle of Groningen. Hij kende Arnhem van de tijd toen hij bij zijn ouders in het nabijgelegen Velp woonde. Ook bezocht hij in Musis Sacrum vele bijeenkomsten van het Leger des Heils. Bovendien betekende de nieuwe baan dat hij vaak kon gaan wandelen in de bossen van de Veluwezoom, de streek waar hij zulke goede herinneringen had.² Bij zijn ambtsaanvaarding noemde hij het een ‘retour à sa jeunesse’.³

Het Vaderland herinnerde eraan dat de CHU’er in 1918 ‘zeer ernstig aangezocht’ was om minister van financiën te worden.⁴ Dat maakte volgens de krant zijn positie als financieel specialist niet eenvoudig nu er een minister van financiën aan het roer stond met wiens beleid De Geer ‘we zullen het maar zeer zacht zeggen, niet bepaald hoog weg liep’. De krant bracht tevens in herinnering dat De Geer bij de behandeling van de oorlogsbegroting van 1920 niet voor de eerste keer een ander standpunt innam dan de andere Kamerleden van rechts. “Dat kan niet dienen om het leven in een coalitie die slechts vijftig leden kent, te veraangename.” De krant redeneerde dat De Geer helemaal geen zin meer had in die scheve ogen, terwijl hij alleen maar voor zijn mening wilde uitkomen: dat hij het beleid van De Vries afkeurde. In zijn besluit kan hebben meegespeeld dat een maand voor het verzoek bij zijn vrouw in haar buik een tumor was ontdekt.⁵ Wellicht dacht hij dat het burgemeesterschap minder belastend was voor zijn zenuwen en dat hij vaker thuis kon zijn.

Het was vermoedelijk de eerste keer dat hij het aanbod van een bestuursfunctie, zoals burgemeester, kreeg. Bij de installatie zei De Geer dat een nieuwe bladzijde in zijn leven werd omgeslagen. “Vreemd aan uw gemeente en bestuur, ligt in dit nieuwe een bezie-

lend element; iets dat als een verfrissend bad op den geest werkt.”⁶ Zei hij hier dat hij na dertien jaar op de Tweede Kamer was uitgekeken en meer nog dat hij de machtspolitiek in Den Haag zat was? Ondanks zijn beperkte netwerk wist hij dat in Haagse kringen, zoals sociëteit De Witte, veel over hem werd gesproken, om niet te zeggen dat er over hem werd geroddeld. Zijn nogal halsstarrige en krampachtige weigering van ministersposten werd in de wandelgangen negatief becommentarieerd.

Wat De Geers motief voor zijn vertrek ook was, zijn benoeming was een verrassing. Dat doet de vraag rijzen waarom commissaris van de koningin Van Citters De Geer benaderde voor de functie van burgemeester van de grootste stad uit zijn provincie? In de eerste plaats kenden zij elkaar uit de Tweede Kamer. Zij kwamen in 1907 bijna tegelijk tussentijds in het parlement. De ARP'er Van Citters kwam in 1909 niet terug, waarschijnlijk omdat hij enkele maanden daarvoor wist dat hij was benoemd tot commissaris van de koningin in Gelderland. Daarnaast konden veel Kamerleden weten of vermoeden dat De Geer toe was aan iets anders en dat dit ook bekend was op het ministerie van binnenlandse zaken. Dit gegeven kon vervolgens op vele manieren bij Van Citters terecht zijn gekomen.

Maar vooral beschikte De Geer over kwaliteiten die hem niet alleen voor Van Citters gewild maakten, maar ook voor de gemeenteraad van Arnhem. De CHU'er was vijftig jaar oud, dus in de bloei van zijn leven. Hij zat dertien jaar in de Tweede Kamer en had in Den Haag zijn contacten op de ministeries, vooral op dat van Financiën. Daar kwam bij dat hij goed bekend was met het werk in de gemeenteraad, vanwege zijn zevenjarig raadslidmaatschap in Rotterdam. Tot slot kon hij bogen op twaalf jaar bestuurservaring als gedeputeerde van Zuid-Holland. Waarnemend voorzitter Goedhart bracht tijdens de installatie van De Geer al deze kwalificaties naar voren. Volgens hem had De Geer zich als 'eerlijk en onafhankelijk man' doen kennen. Voor een stad als Arnhem was De Geer, kortom, een droomkandidaat.

Zelfs de liberale Arnhemse Courant moest dat erkennen. “De benoeming (...) zal in onze gemeente met ingenomenheid begroet worden, want met hem komt aan het hoofd van ons gemeentebestuur een man, die door zijn verleden bewezen heeft een krachtige figuur te zijn.”⁷ De Geer was dan wel lid van de CHU, maar nam daarin volgens de Courant een onafhankelijke plaats in. De krant kon het uiteraard waarderen dat De Geer op verschillende momenten zich niets van zijn partijgenoten had aangetrokken en niet met de rechterzijde had meegestemd. “Dat heeft De Geer als Kamerlid doen kennen als een niet fel partijman, maar als iemand die de zaken naar haar eigen merites beoordeelt.” Dat met name katholieke Kamerleden De Geer te liberaal vonden, zal de Arnhemse krant geen nadeel hebben gevonden.

De Geer was de opvolger van Aarnoud baron van Heemstra, een ARP'er die tien jaar op de burgemeesterstoel had gezeten. De baron en zijn gezin bewoonden de achttiende-eeuwse buitenplaats Zijpendaal, even buiten Arnhem. Hij leefde daar als een archetypische aristocraat. Hij reed paard op het prachtig aangelegde landgoed en was een fameus organisator van overvloedige soirées dansantes, die populair waren bij de plaatselijke elite. Hij zorgde ervoor dat de Heidemaatschappij Arnhem als vestigingsplaats koos, het Nederlands Openluchtmuseum van de grond kwam en dat in de stad betaalbare volkswoningen werden gebouwd. Begin 1920 legde Van Heemstra het ambt neer, omdat hij

vond dat zijn 'schrale bezoldiging' hem niet in staat stelde zijn taak naar behoren te blijven vervullen. Hij werd vervolgens advocaat-generaal bij het Arnhemse gerechtshof.⁸ Met De Geer kwam er een saaier, degelijkere soort aristocratie in het stadhuis.

De positieve ontvangst van de confessionele kandidaat lag niet voor de hand. De Gelderse hoofdstad was tot 1880 een uitgesproken liberaal bolwerk. Tot dan toe waren alle 27 raadszetels in liberale handen. Pas bij verkiezingen daarna wisten ook inwoners met een andere politieke kleur mondjesmaat door te dringen tot de raad. Het ging om katholieke raadsleden en vanaf 1900 tevens om ARP'ers. Invoering van het algemeen mannenkiesrecht betekende bij de verkiezingen in 1919 het definitieve einde van de liberale alleenheerschappij. De SDAP werd met elf zetels de grootste partij. De liberalen hadden er bij elkaar negen, de RKSP acht, ARP drie en de CHU één zetel.⁹ Er kwam een college met twee liberale wethouders, één van katholieken en één van sociaal-democratischen huize. Volgens de *Arnhemse Courant* was het goed dat aan het hoofd van het bestuur kwam te staan 'een man die een open oog heeft voor wat bij andere groepen dan waartoe hij zich verwant voelt, leeft'.¹⁰

Op het moment dat De Geer aantrad telde Arnhem ongeveer 70.000 inwoners. Het was een middelgrote stad zoals het dat nu nog is. Het had de reputatie van een luxe woonstad of een 'bolwerk van taaie, saaie burgerlijkheid'.¹¹ De stad had de bijnaam 'Gelders Haagje'. Volgens stadshistorici maakten de stijve en deftige Arnhemmers een klein deel uit van de bevolking, maar zij namen lange tijd wel alle besluiten.

Afscheid van Den Haag

"Door de benoeming van de hr. De Geer tot burgemeester van Arnhem lijdt de Kamer in het algemeen en de Christelijk-Historische Kamerfractie in het bijzonder, een gevoelig verlies. De Geer is niet wat men een populair man kan noemen. Wij achten zelfs de mogelijkheid niet uitgesloten dat zij, die zich om ons politieke leven niet bekommeren, en dat is de overgrote meerderheid de Nederlanders, zeer weinig van hem weten. Hij is niet een figuur die op eigenschappen kan bogen, die de massa bij voorkeur impressioneren en het streven naar populariteit, forçant son talent, was zoverre beneden hem dat zelfs de gedachte daaraan nooit bij hem zou opkomen. En toch was het voor allen die aan ons politieke leven deelnemen geen geheim, dat hij een van onze beste Kamerleden was, in de Kamer buitengewoon geacht om zijn grote bekwaamheid en om zijn karakter, zodat men het haast kan betreuren, dat zijn grote bescheidenheid gemaakt heeft, dat zijn naam veel minder naar buiten kwam dan van anderen, die dat nu juist niet altijd aan benijdenswaardige eigenschappen te danken hebben."¹²

Dit is geen citaat uit *De Nederlander*. Het was het begin van het hoofdartikel van de liberale Haagse krant *Het Vaderland* op de dag nadat het plotselinge vertrek van De Geer naar Arnhem bekend werd. De schrijver, politiek hoofdredacteur Antonie Roodhuyzen, klaagde in dit stuk dat in deze 'veelbewogen tijden' de 'stille stoere werkers' als De Geer niet meer 'tot hun volle recht' kwamen. "Zij moeten de satisfactie van eigen arbeid slechts zoeken in het heerlijk gevoel hun plicht te doen." De schrijver besloot met de constatering dat De Geers verdwijning uit Den Haag, ook de mensen 'die niet tot zijne

politieke medestanders behoren', een gevoel van onvoldaanheid gaf. "Hoe eervol het nieuwe ambt ook is dat hem roept, het dwingt tot het schrijven van een politieke necrologie van hem, van wien wij niet voor het stedelijk, maar voor het landsbestuur nog zoveel hadden verwacht."

Roodhuijzen wist over wie hij schreef. Hij zat dertien jaar – van 1905 tot 1918 – in de banken van de Tweede Kamer voor de Liberale Unie, bijna tegelijk met De Geer. Daarnaast was hij lange tijd net als De Geer politiek overzichtschrijver, eerst voor de *Enkhuizer Courant* en later voor de *Schiedamse Courant*. En Schiedam was het district dat De Geer tot 1918 in de Kamer vertegenwoordigde.

Het artikel van Roodhuijzen was niet de enige journalistieke lofzang op De Geer. Het vormde bijna een kopie van het portret dat parlementair journalist Doe Hans had geschreven naar aanleiding van De Geers besluit om geen minister te worden.¹³ Doe Hans was een liberaal, schreef een biografie van Thorbecke en was verslaggever bij *De Telegraaf*.¹⁴ "Een redenaar (...) is De Geer niet. Waar nog bij komt dat zijn voordracht vooral in het begin van een speech eigenaardige en vermoeiende gapingen vertoont tussen het uitspreken van de woorden. Maar er zijn twee dingen die De Geer altijd onverdeelde aandacht bezorgen: zijn karakter en zijn kennis. Hoewel onverdacht principieel van beginsel, heeft hij altijd ten volle zijn zelfstandigheid en onafhankelijkheid bewaard. (...) Met zijn klaren, scherpzinnige blik heeft deze afgevaardigde al menige Gordiaanse knopen doorgehakt. (...) Hij is in zekere zin het geweten der Tweede Kamer. Zijn woord werkt antiseptisch en iedere regering moet met hem duchtig rekening houden. (...) Minister was hij al lang geweest als hij gewild had. (...) Maar hij heeft steeds bedankt. Gelukkig. Want in het parlement hebben we figuren als de zijne nodig."¹⁵

Het was geen toeval dat De Geer uit de liberale hoek van de journalistiek zo'n positieve beschrijving kreeg. In de eerste plaats had De Geer in de Kamer standpunten die door veel liberalen werden gedeeld. Te noemen valt het kiesrecht, afwijzing van protectionisme, maar ook koos hij bij bezuinigingen op defensie vaak de kant van de vdb van Marchant en de Liberale Unie van Dresselhuys. Zijn goede kritieken bij linkse kranten zoals *Het Volk*, *Het Vaderland*, *de Telegraaf*, *Algemeen Handelsblad* en in mindere mate de *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, wekten ergernis bij zijn rechtse collega's. Katholieken als Ruijs, Van Nispen tot Sevenaer en Aalberse meenden dat De Geer wel heel makkelijk bij linkse mensen een wit voetje haalde door van de rechtse lijn af te wijken. Ruijs schreef in 1921 naar Van Nispen dat De Geer zenuwachtig was, 'vooral wanneer de linkse pers of heren in de Kamer hem minder vriendelijk behandelen'.¹⁶ Daarop reageerde Van Nispen bevestigend. "Ik kan mij voorstellen hoe de Geer pijnlijk opkijkt nu hij door links niet met dezelfde vriendelijkheid wordt bejegend als vroeger."¹⁷ Aalberse beklagde zich over de neiging van De Geer om bij de linkse pers in het geveel te komen.¹⁸ "t Is eigenlijk heel niet moeilijk om in de liberale pers voortdurend als karaktervol te worden geprezen: je stemt steeds tegen de regering en met de oppositie! Zo zijn Lohman, De Geer, e tutti quanti aan hun reputatie gekomen!"

De Geer noteerde in zijn dagboek dat hij na de bekendmaking van zijn aanvaarding van het burgemeesterschap bedolven werd onder een stroom van gelukwensen. En het aftreden als Kamerlid, wat kennelijk aanvankelijk de bedoeling was, gaf hem 'gemengde

gevoelens. Ook in andere kranten dan *Het Vaderland* verschenen stukken die lovend waren over De Geer. En die deden hem 'een ogenblik twijfelen of hij wel juist beslist had'.¹⁹ Was dat een ironische opmerking? Dat kan niet anders voor een man die al dertien jaar Kamerlid was. Alsof hij zelf nog niet overtuigd was van zijn kwaliteiten als politicus en dat, als hij dit eerder geweten had, hij niet naar Arnhem was vertrokken.

Deze reacties in de dagbladen en in brieven hadden tot gevolg dat hij niet onmiddellijk een brief naar de Kamervoorzitter stuurde om als lid te bedanken. Waarschijnlijk liet hij dat vooral na op aandringen van Lohman. Het vertrek van De Geer naar Arnhem kon de CHU-leider niet bekoren. Mocht De Geer de oude wijze Lohman al om advies hebben gevraagd, dan zal het antwoord negatief zijn geweest. Hij smeekte De Geer om het Kamerlidmaatschap er niet aan te geven. "Neemt geen ontslag, waartoe zou dat dienen?"²⁰ De Geer was volgens Lohman de enige aan wie hij wat had. Daarbij kwam dat de volgende op de kieslijst Ankerman was. "A. heeft onlangs smoordronken een herendiner verlaten." Volgens Lohman 'verliest niemand er iets bij als gij niet bedankt'. "En de raad (van Arnhem) kan er ook niets op tegen hebben. Integendeel." Ook B.J. Gerretson wilde dat De Geer Kamerlid bleef. "Gij moogt niet heengaan! Beloof me geen besluit te nemen vóór je me gesproken hebt."²¹

In februari 1921 nam Lohman, op bijna 84-jarige leeftijd, afscheid van de Kamer. Hij stuurde De Geer een bedankbrief voor zijn warme woorden bij deze gelegenheid.²² Lohman schreef dat hij voor het voortleven van de beginselen van de CHU 'in bijzonderheid' rekende op De Geer. Van andere Kamerleden had hij wel vriendelijke medewerking gehad, maar zij konden niet in de schaduw van De Geer staan, zeker niet op de gebieden financiën, grondwetsherziening en kieswetgeving. "Voor deze drie onderwerpen is er geen betrouwbaarder leidsman onder onze groep dan gij." Lohman schreef dat ook de anderen uit de Kamerclub wilden dat De Geer lid van de Tweede Kamer bleef.

Wel nam De Geer afscheid van zijn geliefde functie als gedeputeerde van Zuid-Holland. Bij het afscheid zei commissaris der koningin Sweerts de Landas Wyborgh, die toevalligerwijs ook burgemeester van Arnhem was geweest, dat hij 'bruid en bruidegom beiden kende' en dat hij daarom een 'gelukkig huwelijk dorst voorspellen'.²³ Daar zat de commissaris enigszins naast.

Burgemeester De Geer

Een commissie van drie raadsleden leidde De Geer op zaterdagmiddag 8 mei 1920 de raadszaal van Arnhem binnen. In een bijzondere zitting van de gemeenteraad werd De Geer als burgemeester geïnstalleerd door plaatsvervangend burgemeester Goedhart.²⁴ Hij was blij met een man die zich als politicus in Den Haag had laten kennen als eerlijk en onafhankelijk. De raad had al bepaald welke drie grote vraagstukken de gemeente de komende jaren dringend moest aanpakken: het woningvraagstuk, het haven- en industrie-terrein en de geneeskundige dienst en de bouw van een ziekenhuis. Gecombineerd met de slechte financiële situatie van de stad, lag er voor De Geer een behoorlijke taak klaar.

In zijn acceptatierede beloofde De Geer dat hij goede persoonlijke verhoudingen in de gemeente zou nastreven. Het woord klassenstrijd viel niet, maar wel hield hij een

pleidooi om te werken aan het algemeen belang in plaats van het belang van enkelen. Iedereen mocht elkaar bestrijden zolang het maar duidelijk was 'dat 't het algemeen belang is, en niets dan dat, hetwelk tot richtsnoer strekt'.

De Geer ging in op de netelige financiële situatie van de stad. Nu hadden alle gemeenten, zo vlak na de oorlog, grote moeite om de eindjes aan elkaar te knopen. Arnhem genoot volgens De Geer het twijfelachtige voorrecht om in discussies in andere gemeenteraden te worden aangehaald als het troostend bewijs dat het elders nog veel erger is dan in de eigen woonplaats. Hij zei erbij dat de toestand niemands schuld was en dat dit door een ongelukkige samenloop van omstandigheden was ontstaan. De Geer liet zelf doorschemeren dat een belangrijke taak was de stad te transformeren van woonstad tot ook werkstad.

Politieke situatie in Arnhem

De liberaal De Monchy, al in 1921 opvolger van De Geer, schilderde ooit een weinig rooskleurig beeld van het politieke leven in Arnhem in de jaren twintig.²⁵ In de eerste plaats worstelde de stad met de nasleep van de Eerste Wereldoorlog. Woningnood, werkloosheid, grote armoede, sociale onrust en almaar stijgende prijzen. Daarnaast wees hij op de grote veranderingen die de verkiezingen van 1919, met voor het eerst algemeen mannenkiesrecht, met zich mee hadden gebracht. De Monchy bleef tot 1934 burgemeester, maar van de beginjaren herinnerde hij zich het best de kloof tussen de nieuwe politieke verhoudingen in de raad na 1919 en het in sociaal opzicht toonaangevende deel der burgerij in verenigingen en liefdadigheid, die dacht dat er niets veranderd was.

De Monchy wees erop dat de uitgaven stegen onder het nieuwe bestuur, maar dat dit onder elk bestuur het geval was geweest. Er moesten nieuwe huizen komen, werklozen moesten ondersteuning krijgen en het gemeentepersoneel moest een hoger loon krijgen vanwege de gestegen prijzen. Maar de 'burgerij' wilde dit niet inzien, het lag allemaal aan die 'rode wethouders'.²⁶ Volgens hem kwam die tegenstelling tot uiting in de twee voornaamste kranten die de stad telde, de *Arnhemse Courant* en de *Nieuwe Arnhemse Courant*, die 'uitgesproken liberaal' waren. "Met grimmige argwaan keken deze persorganen, keek ook een deel van het toonaangevende deel der burgerij, (...) naar het oude 'Duivelshuis' waar het gemeentebestuur zetelde, dat men voor de malaise aansprakelijk meende te kunnen stellen. Voor de burgemeester was die spanning tussen de personen, (...) allerminst aangenaam." Het kan niet anders dan dat ook De Geer deze spanningen tussen die twee werelden in Arnhem aan den lijve heeft gevoeld. Toch heeft hij hierover nooit een woord losgelaten.

De Monchy was overigens voor De Geer geen onbekende. Hij kende de liberale jurist uit zijn tijd als gedeputeerde in Zuid-Holland. Daar was De Monchy lange tijd chef financiën onder De Geer, die financiën in zijn portefeuille had. In het archief van De Geer zit een brief van De Monchy waarin hij zijn politieke baas royaal bedankte voor diens steun aan zijn kandidatuur voor het griffierschap bij gedeputeerde staten van Zuid-Holland.²⁷ Die benoeming kostte volgens De Geer nog grote moeite omdat de rechtse Staten geen trek hadden in een liberale griffier.²⁸

Geen populaire burgemeester

De Geer was in de veertien maanden in Arnhem niet uitgegroeid tot een populaire burgemeester, zoals zijn aristocratische voorganger dat wel was.²⁹ Volgens de *Arnhemse Courant* wilde De Geer dat helemaal niet. "Hij was te kort hier om in brede kring bekendheid te hebben verworven voor zijn werk." Die arbeid van De Geer was volgens de commentator vooral gericht op het weer gezond maken van de financiën van de stad. De krant herinnerde aan de krachtige toespraak die De Geer hield over dat onderwerp bij het begin van 1921. Ook het boek ter gelegenheid van het zevenhonderdjarig bestaan van Arnhem, prees hem voor zijn financieel beleid.³⁰ De schrijver van dat boek meende dat De Geer in de korte tijd dat hij de leiding had 'hoogst belangrijk geweest' was door het uitvaardigen van richtlijnen voor de uitgaven in een 'tijd waarin de naweeën van den oorlogstoestand zich reeds aankondigden'. De tekorten bij de gemeente waren overigens nog net zo groot als voor het aantreden van De Geer. Wel waren zij niet nog groter geworden.

De *Arnhemse Courant* verwees naar de toezeggingen bij de begrotingsbehandeling en het vaststellen van het belastingcijfer. "Dat waren redevoorlegingen waarin een schier verbijsterend aantal argumenten werden bijeengebracht." Volgens de krant bezat De Geer ook de gave van het woord. "(Dit) zou in handen van een minder eerlijk en ernstig man een gevaarlijk wapen kunnen zijn."

Als voorzitter van de gemeenteraad speelde De Geer geen belangrijke of dominante rol.³¹ De Handelingen laten zien dat hij ieder raadslid rustig zijn verhaal liet afmaken. In de raadszittingen bleek ook weinig van de gepolariseerde sfeer die zijn opvolger De Monchy in zijn boek over Arnhem schilderde. Over de korte periode waarin hij de ambtsketen van Arnhem droeg was De Geer nooit zo uitgesproken, in zijn dagboek noch in openbare stukken. Beviel de functie, kon hij opschieten met zijn wethouders, vond hij dat hij Arnhem uit de crisis kon halen? Het zijn vragen waar De Geer nooit iets wezenlijk over heeft losgelaten.

In ieder geval hield hij één goede vriend over aan zijn burgemeesterschap: gemeentesecretaris Van Essen. Zij kenden elkaar van de studietijd in Utrecht waar Van Essen net als De Geer rechten studeerde. Bij de installatie in 1920 noemde hij Van Essen uitgebreid. "Uw goede naam is niet beperkt tot deze gemeente." Volgens De Geer had zijn aanwezigheid zelfs meegewogen bij de beslissing over het aanvaarden van het ambt.³² Na de oorlog was Van Essen een van de weinigen die in De Geers onschuld geloofde.

Vertrek uit Arnhem

Veertien maanden na zijn installatie, op 27 juli 1921, opende de burgemeester op officiële wijze het Volkszangcongres dat in de stad werd gehouden. Na afloop van deze plechtigheid vroeg hij de aanwezige raadsleden nog even in de raadszaal te blijven. De Geer wilde een mededeling doen. Alle raadsleden wisten welke mededeling ging komen. Bijna iedereen was er die ochtend. De Geer zei dat hij veertien maanden geleden de functie aanvaardde om een reeks van jaren zijn beste krachten aan de stad te geven. "Het heeft

niet aldus mogen zijn.”³³ De Geer kondigde aan dat in de *Staatscourant* die avond zou staan dat hij met ingang van de volgende dag benoemd was tot minister van financiën.

“Vooreerst een woord van verontschuldiging. Gij zult u over mij beklagen en niet zonder een schijn van recht. Het burgemeestersambt heeft voor alles een behoefte aan continuïteit. Beter ware het geweest het ambt ten vorige jaren niet te aanvaarden dan het zo spoedig neer te leggen. Ik hoop echter dat gij zult bedenken dat men niet steeds zijn eigen weg kan gaan en zich soms voor een conflict van plichten geplaatst ziet.”

De mededeling van De Geer kwam allesbehalve als een verrassing. Al enige weken deden geruchten de ronde dat de burgemeester door minister-president Ruijs de Beerenbrouck was gevraagd als minister van financiën. Niet alleen in de stad Arnhem, maar vooral in de landelijke pers verschenen berichten die een dergelijke overstap suggereerden. Het *Vaderland* opende begin juli de krant met een stuk over de crisis in het kabinet, waarin driftig over de komst van De Geer naar Den Haag werd gespeculeerd.³⁴ De *Arnhemse Courant* liet haar lezers in een commentaar weten dat de burgemeester voor Arnhem niet te houden was. De rechtse partijen hadden volgens de krant voor de post van financiën geen kandidaat die in de schaduw van De Geer kon staan.³⁵

Wethouder H. Goedhart, dezelfde die De Geer veertien maanden eerder nog verwelkomde in de raad, verklaarde dat de gemeente met diep leedwezen van zijn vertrek had vernomen. Het was een brave toespraak, maar waarschijnlijk niet zonder dat Goedhart het meende. Een blijk van teleurstelling en zelfs terechtwijzing over het veel te vroege vertrek was wellicht op zijn plaats geweest, maar bleef uit. De Geers kennis van financiën, zowel van het rijk als van de gemeente, was volgens Goedhart indrukwekkend. De Geer bedankte Goedhart en Zoestbergen, het oudste raadslid dat ook iets mocht zeggen, voor hun vriendelijke woorden. Hij verklaarde plechtig de gemeente Arnhem nooit te zullen vergeten en stapte daarna de zaal in om alle raadsleden een hand te geven. 's Avonds toog het muziekkorps van de brandweer naar het huis van De Geer aan de Velperweg om hem een serenade te brengen.

En de kranten, waren die ook zo positief? Zonder meer. Ook zij zagen af van verwijtende opmerkingen dat hij het roer van het schip Arnhem wel erg snel verliet. Het pleitte volgens hen voor De Geer dat hij duidelijk niet de betrekking van minister had gezocht. Hij had al eerder minister kunnen zijn. “Men mag veilig aannemen dat overwegingen van gans anderen aard dan persoonlijke eerezucht hem ertoe hebben gebracht om plaats te nemen achter de regeringstafel, een taak te aanvaarden die zeer zwaar en weinig dankbaar is.”

Zijn leven lang betreurde De Geer de benoeming in Arnhem. Hij wist als geen ander dat de stad niet zat te wachten op iemand die slechts veertien maanden zou blijven. In ‘Herinneringen’ schreef hij bedremmeld dat dit nooit zijn bedoeling was geweest.³⁶

Kritiek op minister De Vries

Vanaf het begin van het kabinet-Ruijs zat De Geer, de financiële specialist, in een lastig parket, omdat hij zelf de minister van financiën had kunnen zijn. De man die nu achter de regeringstafel zat, De Vries, was er op het laatste moment met de haren bij gesleept.

Iedereen in de Kamer wist van de krampachtige weigering van De Geer wegens gezondheidsredenen en dat daaraan getwijfeld werd. Had De Geer nu zijn handen vrij om deze minister te bekritisieren?

De CHU'er vond zelf waarschijnlijk van niet, want zijn commentaar was in het eerste jaar mild, hoewel ook toen volgens Kamerlid Oud, financieel specialist van de VDB, al het nodige in het beleid niet deugde.³⁷ Die terughoudendheid liet De Geer eind 1919 steeds meer varen. Dat bleek eerst bij de afschaffing van de oorlogswinstbelasting in oktober en later bij de behandeling van de begroting voor 1920. Hij maakte zich zorgen over de enorme stijging van de uitgaven.

Daarnaast waren de voorstellen van De Vries niet evenwichtig. Het ene moment waren nieuwe belastingen op levensmiddelen 'bij uitstek urgent'. Hierover ontstond in de samenleving en in Tweede Kamer de nodige commotie, omdat mensen toch al te kampen hadden met stijgende prijzen. Twee maanden later vond De Vries deze niet meer nodig en vernam de Kamer niets meer over dit voorstel. Bij de behandeling van een wijziging van de personele belastingen noemde hij een amendement onaanvaardbaar, omdat hij het geld dat hierdoor zou wegvallen hard nodig had, om even later het amendement over te nemen omdat 'verschillende kanten' in de Kamer hiervoor leken te voelen.³⁸ Afgezien van zijn eigen ARP, zagen alle andere partijen in dat De Vries slecht voor zijn taak was berekend.³⁹ Hij behoorde, net als de defensiebewindslieden, tot de 'zwakke plekken' van het kabinet.

De kritiek van De Geer op het beleid van De Vries nam in scherpte toe naarmate de tijd vorderde. Dat bleek bij de voorstellen van De Vries over de gemeentefinanciën. De minister wilde de gemeentelijke inkomstenbelasting vervangen door een heffing via het rijk met als gevolg een veel lagere opbrengst voor gemeenten. Gemeentebesturen protesteerden massaal. Minister De Vries reageerde zoals vaker bij kritiek: hij ging direct aan het voorstel sleutelen en dat pakte niet goed uit. De Geer vond die aanpassingen van 'hoogst geringe betekenis voor de financiële toestand van gemeenten'.⁴⁰ Hij verlangde een fundamentele herschikking van de financiële verhouding tussen gemeenten en rijksoverheid. De Vries zei dat hij nog niet zover was. De Geer hield voet bij stuk en meende dat de regering niet zomaar aan de inkomsten van gemeenten kon morrelen zonder dat er een doordachte vervanging voor zou zijn. Tegelijk moest een einde komen aan de grote verschillen tussen de gemeenten in de heffing van inkomstenbelasting. Er waren volgens De Geer gemeenten die drie keer zoveel uit inkomstenbelasting haalden als het rijk. Maar een halt aan het stelselloos belasting heffen kon er alleen komen als gemeenten tegelijkertijd wisten welk bedrag zij van het rijk kregen. De Geer kwam daarom met een in de vorm van een amendement gegoten noodregeling. De Vries noemde het amendement 'onaannemelijk'. "De veronderstelling is niet gewaagd dat het alleen 'ministers onaannemelijkverklaring is, die het amendement doet vallen', schreef Oud.⁴¹ De rechterzijde stemde met uitzondering van De Geer en Van de Laar (Christelijk-Sociale Partij) tegen het amendement. Van links kreeg De Geer op drie leden na de volledige steun. De Vries had het net gered.

De Geer was niet de enige die bezwaren uitte en De Vries kreeg daar een beetje genoeg van. "De kritiek die de laatste tijd op mij in de kamer en daarbuiten is uitgeoefend heeft niet nagelaten gevoelige indrukken na te laten. Wanneer ik enkel gehoor gaf aan de kri-

tiek van politieke tegenstanders zou ik vermoedelijk onder het smoren van een minder christelijke wens in mijn gemoed, aan H.M. mijn ontslag vragen.” En vervolgens liet hij erop volgen dat als hij opstapte, “meer politieke gevolgen zouden worden in het leven geroepen dan alleen het verdwijnen van mij zelf.”⁴² Deze dreiging met een kabinetscrisis viel niet bij iedereen in goede aarde.

De kritiek won aan kracht toen de minister later zijn begroting voor 1921 indiende. Het leek erop dat de dagen van De Vries waren geteld. De linkse partijen oordeelden hard. Van Doorn (Liberale Unie) vroeg de minister of hij ervan doordrongen was dat zijn financiën ‘hopeloos in de war zijn’. Schaper (SDAP) noemde het beleid ‘bijzonder slecht’. Marchant (VDB) sprak over ‘experimenteren met weinig succes’. De rechtse partijen namen De Vries in bescherming, maar prezen allerm minst zijn beleid. De katholieke Van Vuuren liet alle momenten van ’s ministers onvastheid de revue passeren, maar concludeerde dat hij zijn vertrek toch zou betreuren. De Geer was van alle woordvoerders misschien wel het mildst. De Vries ging in de tegenaanval en noemde de onvastheid van zijn beleid die iedereen hem verweet, ‘schijn’. Het waren de omstandigheden die hem telkens dwongen tot bijstellingen. “De rechterzijde heeft mij het vertrouwen niet opgezegd”, concludeerde De Vries na afloop van de debatten.⁴³

Hij kon weer even voort. Maar hoe deze minister voortmodderde was niet fraai. Het volgende obstakel was de verhoging van de accijns op gedistilleerd. Deze ging van 150 naar 330 gulden per hectoliter. Is het goed dat de schatkist op de jeneverkurk gaat drijven, vroegen Kamerleden zich af. Alle leden van rechts, dus ook De Geer, stapten over hun bezwaren heen, maar alleen om de regering een crisis te besparen. Dat gesloten front vertoonde barsten bij het debat over de accijns op tabak. Net als bij de jeneverbelasting kwamen de bezwaren van links en rechts. En net als vorige keren hield De Vries de Kamer voor dat wie hem wegstemde problemen veroorzaakte voor het kabinet. De Geer stemde voor. Zes andere leden van rechts stemden tegen, maar het voorstel strandde niet. De Vries ontsnapte doordat de linkerzijde bij de stemmingen zoveel afwezigens telde dat er toch een meerderheid voor zijn tabaksaccijns was.⁴⁴

Bij de behandeling van de grondbelasting, in het voorjaar van 1921 had De Vries minder geluk. Hoewel de partijen op zowel links als rechts sterk verdeeld waren over de belasting – de SDAP was voor, maar zag ook dat kleine grondbezitters hard door deze zakelijke belasting werden getroffen – bleken er 39 tegenstanders en 36 voorstanders te zijn. De Geer was niet aanwezig. Nog gooide De Vries de handdoek niet in de ring. Hij beloofde een paar weken later met een nieuw voorstel te komen.⁴⁵ Maar zover kwam het niet. Want voordat hij daarmee naar de Kamer kon, struikelde een andere minister, wat een reconstructie van het kabinet noodzakelijk maakte. In maart van het jaar daarvoor was generaal Pop de vervanger van Alting von Geusau als minister van oorlog en hij nam tevens de post van Marine waar. In de zomer van 1921 kwam hij met een ontwerp voor de dienstplichtwet. Pop wilde het leger laten uiteenvallen in ‘kerntroepen’ en ‘reservetroepen’. Deze splitsing beviel de ARP en de CHU niet en samen met de linkse partijen, die bij defensiezaken altijd tegen stemden, lieten zij Pop vallen.⁴⁶

Dit was het zoveelste echec op militair gebied. Het kabinet beseftte dat het zo niet verder kon en bood bij de koningin zijn ontslag aan. Van Wilhelmina kreeg Ruijs op 28 juni de opdracht om te bezien of het kabinet in gereconstrueerde vorm kon terugkeren. Dat

was een opvallend besluit want velen, onder wie Colijn, hielden rekening met de vorming van een nieuw kabinet. Maar Wilhelmina stelde zich op het standpunt: samen uit, samen thuis. Pas later bleek uit een briefwisseling die zij had met Lohman, wat het werkelijke motief was. Zij drong zo sterk op reconstructie aan, omdat zij – volgens biograaf Fasseur – vreesde dat bij vervroegde verkiezingen de tweede lezing van de Grondwetsherziening in gevaar zou komen. De herziening voorzag onder meer in een verdubbeling van het inkomen van de Kroon. Tegen Lohman uitte zij haar grote zorg dat de kiezer het zwakke beleid van de rechtse partijen ging afstraffen. In dat geval zou de tweede lezing niet op de tweederde meerderheid kunnen rekenen.⁴⁷

Geen nieuwe verkiezingen was overigens ook het standpunt van De Geer. In een brief aan Lohman pleitte hij voor reconstructie van het rechtse kabinet en voor uitstel van verkiezingen.⁴⁸ Hij vreesde anders de ‘grofst denkbare demagogie bij de stembus’ over de militaire kwesties. Hij bedoelde dat de rechtse partijen zelf tot de crisis aanleiding hadden gegeven en zo de linkse partijen veel munitie hadden verschaft. Volgens De Geer moest Colijn maar eerder zijn directeursbaan bij de Bataafsche opgeven en in de Nederlandse politiek terugkomen. Dan kon hij ‘flink en nuttig’ werk doen. Dat vergrootte de kans dat de rechtse partijen de verkiezingen van 1922 konden overleven, zoals dat ook gebeurde met het kabinet-Heemskerk in 1909. De Geer zag, zoals zoveel anderen, uit naar Colijns terugkomst naar Den Haag.

De inschatting dat reconstructie het minst schadelijk was, maakten ook de rechtse fractieleiders, zo bleek uit hun adviezen aan de koningin (in de adviezen van de linkse partijen was Wilhelmina niet geïnteresseerd).⁴⁹ Deze mannen wilden voort met de Coalitie als bepaalde moeilijkheden uit de weg geruimd konden worden. Ook Colijn ging akkoord met een reconstructie, maar de uitkomst daarvan, de vervanging van ‘zijn’ minister De Vries door De Geer, kon zijn goedkeuring niet wegdragen. Hij vond dat daarmee de ARP als schuldige werd aangewezen. Toch vonden anderen dat de incapabele De Vries voor het kabinet een blok aan het been was. Dit was het ideale moment om De Vries te wippen, wat reeds vaak door de katholieke leider Nolens bij Ruijs was ingefluisterd.⁵⁰ Ruijs hield gesprekken met verschillende ministers, onder anderen met De Vries, over zijn mogelijke vervanging. De Vries was woedend over de suggesties van Ruijs en stuurde hem een paar dagen later een brief waarin hij de eer aan zichzelf hield.⁵¹ Hij begreep dat hij niet meer op steun uit rooms-katholieke hoek kon rekenen. De Vries vond dat hij door de minister-president en de rest van het kabinet werd geslachttofferd.⁵²

Terug naar Den Haag

Op 2 juli zat De Geer onder de kastanjeboom in de tuin van zijn Villa Dunkeld in Arnhem toen er een telegram werd afgeleverd. Het was afkomstig van Ruijs de Beerenbrouck en het bevatte een uitnodiging om naar Den Haag te komen.⁵³ Die boodschap kon geen verrassing voor De Geer zijn en de reden van het verzoek helemaal niet. Aalberse schreef in zijn dagboek op 3 juli dat Ruijs in de ministerraad vertelde dat hij voor Financiën De Geer wilde vragen en dat Ruijs al had gehoord dat hij wilde.⁵⁴ Kennelijk had iemand De Geer reeds gepolst.

Nadat De Vries zijn ontslag had ingediend, ging Ruijs op zoek naar een vervanger. Hij had eerst Trip benaderd, de hoogste ambtenaar op Financiën die net als De Geer in 1918 had geweigerd het ministerschap te accepteren. Hij zei ook nu nee. En ook de president van de Nederlandsche Bank, G. Vissering, wilde niet.⁵⁵ Ruijs besloot met de koningin om De Geer en Colijn voor een gesprek uit te nodigen. Colijn zat nog steeds bij de Baataafsche maar kennelijk kon Wilhelmina deze man maar niet uit haar gedachten zetten. De Geer stond op 5 juli bij Ruijs op de stoep. De Geer sloot het gesprek af met de mededeling dat hij zich op het aanbod 'ernstig' zou beraden. Ruijs sprak later ook met Colijn en bood hem de beide militaire departementen aan, maar hij voelde niets meer voor een gereconstrueerd kabinet. Hij wilde vervroegde verkiezingen.⁵⁶

Een dag na het gesprek ontving Ruijs een brief van De Geer met diens voorwaarden.⁵⁷ Hij wilde zekerheid over het vertrek van De Vries en hij eiste een algemene bevrozing van de uitgaven en een bezuiniging bij de twee defensiedepartementen. Over de onderhandelingen gingen enkele weken heen, want Ruijs kon niet zo snel de bezuinigingen op defensie toezeggen. De reconstructie omvatte ook een nieuwe minister van oorlog, en die was niet makkelijk te vinden met de claims van de kandidaat-minister van financiën. Eigenaardig was dat De Geer aan Ruijs vroeg of er bij de fracties bezwaren leefden tegen zijn komst.⁵⁸ Dat stond haaks op het dualistische uitgangspunt dat hij zo vaak te berde bracht dat fracties zich niet moeten bemoeien met ministersbenoeringen. Net zo opvallend was dat hij de CHU-fractie advies vroeg over zijn kandidatuur. Hij wilde zelfs dat Schokking de fractie hiervoor bijeenriep.⁵⁹ Van zowel Ruijs als van CHU-fractievoorzitter Schokking kreeg De Geer, die kennelijk nog niet helemaal bekomen was van de harde aanval van De Visser in 1918, groen licht.

De katholieke minister Aalberse dacht dat het kabinet het wel met De Geer zou redden.⁶⁰ "Vroeger was ik er altijd tegen, dat hij gevraagd zou worden, omdat ik geloofde dat 't moeilijk zou zijn om met hem samen te werken. Thans is hij de aangewezen man, vooral als we voor Oorlog een anti-revolutionair kunnen krijgen", noteerde Aalberse in zijn dagboek.

Op 26 juli verklaarde De Geer, net als anti-revolutionair en oud-officier J.J.C. van Dijk die generaal Pop verving op Oorlog, zich definitief bereid om naar Den Haag terug te keren. Hij deed dat toen bleek dat alle rechtse fracties het eens waren over de wijzigingen en de voortzetting van het kabinet. Op 28 juli werd De Geer door de koningin op 't Loo beëdigd en een dag later droeg De Vries zijn ministerie aan hem over.

De grote vraag is waarom De Geer in 1921 wel minister wilde worden en drie jaar daarvoor niet. Wat was er anders dan in 1918? Volgens zijn memoires was hét grote verschil zijn gezondheid zonder dat hij vertelde wat er precies was verbeterd.⁶¹ Zeker, de weigering in 1918 berustte op een officieel attest waarin de dokter, die overigens een huisvriend was, De Geer afraadde minister te worden. Ook De Geer zelf gaf in 1950 toe dat dit 'een misschien al te angstvallige en weerspannige houding aan het begin van deze loopbaan' was.⁶² De Geers zelfvertrouwen dat bij de hoogoploeiende emoties in de CHU en de openbare vernedering door De Visser een knauw had gekregen, keerde in Arnhem terug. Het besturen ging hem daar redelijk goed af. In 1921 vond De Geer zichzelf, kortom, stevig in de schoenen staan.

In *Het Vaderland* suggereerde een 'man van rechts', zijn naam werd niet genoemd, na

de val van De Vries dat De Geer dit keer niet kón weigeren om minister te worden.⁶³ Zelfs in het jaar dat hij burgemeester was en weinig tijd in Den Haag doorbracht, bleef hij ‘de meest invloedrijke en op financieel gebied zo deskundig lid’ van de Kamer. De weigering in 1918 had zijn gezag op geen enkele manier aangetast. Daarbij kwam volgens deze anonieme bron dat De Geer met zijn initiatiefvoorstel voor een nieuw belastingstelsel voor gemeenten de ideale man was om De Vries op Financiën op te volgen.